IRFAN
AKADEMIYASI
ILM · TA'LIM · TARAQQIYOT

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILM, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA INNOVATSIYALAR
UCHUN YANGI IMKONIYATLAR

NOYABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

ISLOM DINING VUJUDGA KELISHI VA SHAKLLANISHINING TARIXIY SHART-SHAROITLARI

Pozilova Muqaddas Xikmataliyevna
Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi
Mahmudova Sevara To'lanboy qizi
Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi
Tel: 998957075492
E-mail: sevaramaxmudova1992@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24329399

Annotatsiya. Ushbu maqolada milodiy VII asrda Arabiston yarimorolida islom dinining vujudga kelishi va shakllanishiga zamin yaratgan tarixiy shart-sharoitlar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda islomning paydo bo'lishi tasodifiy hodisa emas, balki o'sha davr Arabiston jamiyatidagi murakkab siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va diniy jarayonlarning tabiiy natijasi ekanligi asoslab beriladi. Xususan, islomgacha bo'lgan johiliya davrining ikkiyoqlama xususiyati — bir tomondan she'riyat, mehmondo'stlik va va'daga sodiqlik kabi ijobiy qadriyatlar, ikkinchi tomondan esa qabilachilik nizolari, ijtimoiy tengsizlik hamda ayollar va zaif qatlamlar huquqlarining cheklanganligi ochib beriladi. Shuningdek, Makka va Yasrib shaharlarining savdo va ziyorat markazi sifatidagi o'rni, karvon savdosining rivojlanishi ortidan boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovutning kuchayishi tahlil etiladi. Maqolada Arabistondagi butparastlik, yahudiylik, nasroniylik, zardushtiylik va haniflik kabi diniy qarashlar muhitida shakllangan yangi ta'limotning asosiy g'oyalari — tavhid, ijtimoiy adolat va insonning axloqiy mas'uliyati masalalari diniy hamda zamonaviy dinshunoslik yondashuvlari asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: islom tarixi, Arabiston yarimoroli, johiliya davri, qabilachilik, savdo yo'llari, tavhid, ijtimoiy adolat, haniflar, Muhammad payg'ambar (s.a.v.), dinshunoslik.

Abstract. This article systematically analyzes the historical prerequisites that laid the foundation for the emergence and formation of Islam in the Arabian Peninsula in the 7th

century AD. The study substantiates that the rise of Islam was not an accidental event, but a natural outcome of complex political, economic, social, and religious processes within the Arabian society of that era. In particular, the dual nature of the pre-Islamic Jahiliyyah period is revealed: on the one hand, positive values such as poetry, hospitality, and loyalty to one's word, and on the other hand, tribal conflicts, social inequality, and the restriction of the rights of women and vulnerable groups. Furthermore, the role of cities such as Mecca and Yathrib as centers of trade and pilgrimage, as well as the widening gap between the rich and the poor following the development of caravan trade, are analyzed. Based on religious and modern religious studies approaches, the article highlights the core ideas of the new teaching—tawhid (monotheism), social justice, and human moral responsibility—which emerged amidst diverse religious views in Arabia, including idolatry, Judaism, Christianity, Zoroastrianism, and Hanifism.

Keywords: history of Islam, Arabian Peninsula, Jahiliyyah period, tribalism, trade routes, tawhid, social justice, Hanifs, Prophet Muhammad (PBUH), religious studies.

Аннотация. В данной статье системно анализируются исторические предпосылки, заложившие основу для возникновения и формирования ислама на Аравийском полуострове в VII веке нашей эры. В исследовании обосновывается, что появление ислама было не случайным событием, а закономерным результатом сложных политических, экономических, социальных и религиозных процессов в аравийском обществе того времени. В частности, раскрывается двойственный характер доисламского периода джахилии: с одной стороны, такие позитивные ценности, как поэзия, гостеприимство и верность слову, а с другой — межплеменные распри, социальное неравенство и ограничение прав женщин и уязвимых слоев населения. Также анализируются роль таких городов, как Мекка и Ясриб, в качестве торговых и паломнических центров, а также углубление разрыва между богатыми и бедными вследствие развития караванной торговли. В статье на основе религиозного и современного религиоведческого подходов освещаются основные идеи нового учения — таухид (единобожие), социальная справедливость и нравственная ответственность человека, сформировавшиеся в среде различных религиозных воззрений Аравии,

включая идолопоклонство, иудаизм, христианство, зороастризм и ханифизм.

Ключевые слова: история ислама, Аравийский полуостров, период джахилии, племенной строй, торговые пути, таухид, социальная справедливость, ханифы, Пророк Мухаммад (с.а.в.), религиоведение.

Islom dini insoniyat tarixida juda katta ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy va madaniy ta'sir ko'rsatgan jahon dinlaridan biridir. Islom milodiy VII asrda Arabiston yarimorolida vujudga kelgan bo'lib, qisqa tarixiy davr ichida Arabiston hududidan tashqariga ham keng tarqalgan. Islomning shakllanishi tasodifiy hodisa bo'lmay, o'sha davrdagi Arabiston yarimorolining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va diniy hayotidagi murakkab jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Islom tarixini o'rganish faqatgina diniy aqidalarni bilish bilan cheklanmaydi. U o'sha davr jamiyatining tuzilishi, qabila munosabatlari, savdo yo'llari, ma'naviy qarashlari va insonning jamiyatdagi mavqeini ham tushunishga yordam beradi.

Islomdan oldingi Arabiston tarixiy manbalarda johiliya davri deb ataladi. Bu atama o'sha davrda mavjud bo'lgan jaholat, qabilachilik, diniy tasavvurlarning xilma-xilligi va axloqiy muammolarni ifodalash uchun ishlatiladi. Biroq johiliya davridagi Arabistonni faqat salbiy jihatlardan iborat jamiyat sifatida tasavvur qilish to'g'ri emas. Arablarda kuchli og'zaki ijod, she'riyat, notiqlik, savdo madaniyati, mehmondo'stlik, jasorat, va'daga sodiqlik kabi ijtimoiy qadriyatlar ham mavjud edi. Shu bilan birga qabila manfaatining ustunligi, qonli qasos, ijtimoiy tengsizlik va ayrim hududlarda ayollar hamda zaif qatlamlarning huquqlari cheklanganligi kabi muammolar mavjud bo'lgan.

Arabiston yarimoroli geografik jihatdan katta hududni egallagan bo'lib, uning katta qismi cho'l va sahrolardan iborat edi. Shu sababli aholi hayotida ko'chmanchi chorvachilik, vohalardagi dehqonchilik va shahar savdosi muhim o'rin egallagan. Makka va Yasrib kabi shaharlar savdo, ziyorat va madaniy aloqalarning markazlari hisoblangan. Makka ayniqsa muhim iqtisodiy va diniy markazlardan biri edi. Ka'ba qadimdan ziyorat qilinadigan muqaddas maskan sifatida tanilgan. Turli qabilalar bu hududga kelib, diniy marosimlar bilan bir qatorda savdo-sotiq ishlarini ham amalga oshirgan. Islomdan oldingi davrda Arabistonda diniy qarashlar bir xil bo'lmagan. Ko'plab arab qabilalari butparastlikka amal qilgan, turli sanam va ma'budlarga sig'ingan. Shu bilan birga yahudiylik va nasroniylik vakillari ham

Arabistonning ayrim hududlarida yashagan. Zardushtiylik va boshqa diniy qarashlarning ta'siri ham ayrim savdo va madaniy aloqalar orqali mavjud bo'lgan. Arablar orasida yagona xudoga ishonishga moyil bo'lgan haniflar ham uchragan. Bularning barchasi yangi diniy dunyoqarash shakllanishi uchun muayyan tarixiy zamin yaratgan. Arab jamiyatida qabilachilik juda kuchli edi. Insonning jamiyatdagi mavqei ko'p hollarda uning qaysi qabilaga mansubligi bilan belgilanardi. Qabila o'z a'zolarini himoya qilgan, boshqa qabilalar bilan nizolarda ularni qo'llab-quvvatlagan. Biroq qabilachilikning haddan tashqari kuchayishi qabilalar o'rtasida uzoq davom etadigan nizolar va qonli to'qnashuvlarga olib kelgan. Islom ta'limoti esa keyinchalik insonning qadr-qimmatini uning qabilasi yoki boyligi bilan emas, balki uning e'tiqodi, axloqi va yaxshi amallari bilan bog'lashga katta e'tibor berdi.

Islomning vujudga kelishida iqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Arabiston hududi qadimgi Sharqning muhim savdo yo'llari bilan bog'langan edi. Makka orqali Yamandan Shom tomon, shuningdek boshqa yo'nalishlarda savdo karvonlari harakatlangan. Savdo ayrim guruhlarning boyishiga olib kelgan bo'lsa-da, jamiyatda boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovutni ham kuchaytirgan. Yetimlar, kambag'allar, qullar va ijtimoiy himoyaga muhtoj kishilar ko'pincha og'ir sharoitda yashagan. Islomning dastlabki da'vatida aynan ijtimoiy adolat masalasi alohida o'rin egalladi. Yetimlarning haqqini yeyish, kambag'allarni mensimaslik, savdoda aldash, tarozidan urib qolish, nohaq boylik orttirish qoralandi. Zakot, sadaqa, qarindoshlik aloqalarini mustahkamlash, qo'shniga yaxshilik qilish, muhtojlarga yordam berish kabi qadriyatlar targ'ib qilindi. Shu jihatdan islom dini nafaqat e'tiqod tizimi, balki insonning kundalik hayotini tartibga soluvchi axloqiy va ijtimoiy tamoyillar majmuasi sifatida ham shakllandi. Islom tarixining boshlanishi Muhammad payg'ambar (s.a.v.)ga vahiy kelishi bilan bog'lanadi. Islomiy manbalarga ko'ra, Muhammad ibn Abdulloh milodiy VI asrning oxirlarida Makkada tug'ilgan. U yoshligidan halolligi, ishonchliligi va yaxshi xulqi bilan tanilgan. Keyinchalik Makka jamiyatida "Al-Amin", ya'ni ishonchli inson sifatida mashhur bo'lgan. Uning hayoti va faoliyati islom tarixining markaziy qismidir. Islom dini shakllanishining tarixiy sharoitlarini o'rganishda diniy va ilmiy yondashuvlarni farqlash ham muhimdir. Diniy nuqtai nazardan islom Alloh tomonidan yuborilgan vahiyga asoslangan din hisoblanadi. Dinshunoslik nuqtai nazaridan esa islomning

paydo bo'lishi muayyan tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlar bilan bog'liq holda o'rganiladi. Zamonaviy dinshunoslik islomning vujudga kelishini diniy e'tiqodning ichki mazmuni bilan birga tarixiy jarayon sifatida ham tahlil qiladi.

Islomning dastlabki g'oyasi tavhid, ya'ni Allohning yagonaligiga ishonish tamoyiliga asoslandi. Tavhid islom falsafasi va aqidasining markaziy tushunchalaridan biridir. U borliqning yagona Yaratuvchisi mavjudligini e'tirof etadi. Bu g'oya insonni turli sanamlar va mavjudotlarni ilohiylashtirishdan voz kechishga chaqirdi. Shu bilan birga tavhid insonning ma'naviy hayotida mas'uliyat tushunchasini kuchaytirdi. Islomning shakllanishi bilan insonning axloqiy javobgarligi ham muhim mavzuga aylandi. Inson o'z harakatlari uchun mas'ul ekanligi, yaxshilik va yomonlik o'rtasida tanlov qilish qobiliyatiga egaligi ta'kidlandi. Adolat, halollik, sabr, shukr, kechirimlilik, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, qarindoshlik rishtalarini saqlash kabi tushunchalar islom axloqining asosiy yo'nalishlarini tashkil etdi. Islom dinining vujudga kelishiga olib kelgan tarixiy sharoitlar haqida gapirganda, bu jarayonni faqat Arabiston bilan cheklab qo'yish ham to'g'ri emas. VII asr arafasida Yaqin Sharq hududida Vizantiya va Sosoniylar o'rtasidagi siyosiy raqobat, urushlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va diniy ziddiyatlar mavjud edi. Arabiston esa ushbu yirik davlatlar o'rtasidagi hududlarda joylashgani sababli ularning siyosiy va iqtisodiy jarayonlaridan ma'lum darajada ta'sirlangan.

Shunday qilib, islom dinining paydo bo'lishi Arabiston yarimorolida uzoq vaqt davomida shakllangan ijtimoiy, iqtisodiy va diniy sharoitlar bilan bog'liq murakkab tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ldi. Islom yangi diniy dunyoqarashni taklif qilish bilan birga, insonning jamiyatdagi o'rni, axloqiy mas'uliyati, ijtimoiy adolat va ilmga munosabatini ham qayta ko'rib chiqishga turtki berdi. Keyingi asrlarda ushbu diniy ta'limot keng hududlarga tarqalib, turli xalqlarning madaniyati va ilm-faniga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Oliy ta'lim uchun tayyorlangan zamonaviy "Dinshunoslik" darsliklarida ham islom dini ta'limoti, uning tarixiy rivoji, mazhablari va Markaziy Osiyo bilan bog'liq jihatlari alohida mavzu sifatida yoritiladi. Muhammad payg'ambar (s.a.v.) hayoti islom tarixining eng muhim qismlaridan biridir. Islomiy an'anaga ko'ra, u Makkada Quraysh qabilasining Banu Hoshim urug'ida tug'ilgan. Uning otasi Abdulloh, onasi Omina bo'lgan. Otasi Muhammad tug'ilishidan oldin vafot

etgan. Yoshligida onasidan ham ayrilgan va keyinchalik bobosi Abdulmuttalib, undan so'ng amakisi Abu Tolib tarbiyasida voyaga yetgan.

Muhammad (s.a.v.) yoshligidan mehnatga, savdo-sotiqqa va jamiyat hayotiga faol jalb qilingan. U savdo karvonlari bilan safarlarda qatnashgan. Uning halolligi, rostgo'yligi va ishonchliligi odamlar orasida hurmat qozonishiga sabab bo'lgan. Keyinchalik Xadicha binti Xuvaylid bilan turmush qurgan. Xadicha o'z davrining nufuzli va boy savdogarlaridan bo'lgan. U Muhammad (s.a.v.)ning eng dastlabki tarafdorlaridan biri sifatida islom tarixida alohida o'rin egallaydi.

Muhammad (s.a.v.) qirq yoshga yaqinlashgan davrda Makka jamiyatidagi ijtimoiy va diniy muammolar haqida chuqur o'ylay boshlagan. U vaqti-vaqti bilan Makkadan tashqaridagi Hiro g'origa chiqib, ibodat va tafakkur bilan mashg'ul bo'lgan. Islomiy manbalarga ko'ra, milodiy 610-yilda shu joyda unga birinchi vahiy kelgan. Vahiy farishta Jabroil orqali yetkazilgan deb e'tiqod qilinadi. Shu voqea islom tarixida payg'ambarlik faoliyatining boshlanishi hisoblanadi.
Dastlabki vahiylarda insonni o'qishga, yaratganning qudratini anglashga, axloqiy poklikka va mas'uliyatga chaqiruvchi g'oyalar mujassam bo'lgan. Muhammad (s.a.v.) o'z yaqinlarini islomga da'vat qila boshladi. Dastlab uning da'vati tor doirada amalga oshirilgan. Xadicha, Ali ibn Abu Tolib, Abu Bakr va Zayd ibn Horisa kabi shaxslar islomni birinchilardan bo'lib qabul qilganlar sifatida islom tarixida tilga olinadi. Keyinchalik da'vat ochiq tus oldi. Muhammad (s.a.v.) Makka aholisini yagona Allohga e'tiqod qilishga, butparastlikdan voz kechishga, adolatli va axloqli hayot kechirishga chaqirdi. Bu da'vat Makkaning mavjud ijtimoiy va iqtisodiy tizimiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin edi. Chunki Ka'ba atrofidagi butlar va ziyorat amaliyotlari ayrim guruhlarning iqtisodiy manfaatlari bilan ham bog'liq edi. Makka mushriklarining qarshiligi asta-sekin kuchaydi. Musulmonlar tazyiq va ta'qiblarga duch keldilar. Ayrim musulmonlar Habashistonga hijrat qildilar. Bu hijrat musulmonlarning diniy e'tiqodlarini saqlab qolish uchun qilgan dastlabki katta ko'chishlaridan biri edi. Habashiston hukmdori Najoshiy musulmonlarga boshpana bergani islom tarixida muhim voqea sifatida eslanadi. Muhammad (s.a.v.) faoliyatining keyingi bosqichida Yasrib shahri aholisi bilan aloqalar kuchaydi. Yasribda Aus va Xazraj qabilalari

hamda boshqa guruhlar yashagan. Ular o'zaro nizolarni hal qilish uchun yangi ijtimoiy va ma'naviy birlikka ehtiyoj sezgan edilar. Yasrib vakillarining Muhammad (s.a.v.) bilan uchrashuvlari natijasida musulmonlar uchun yangi tarixiy bosqich boshlandi. Milodiy 622-yilda Muhammad (s.a.v.) va musulmonlarning Makkadan Yasribga ko'chishi, ya'ni hijrat sodir bo'ldi. Yasrib keyinchalik Madina nomi bilan mashhur bo'ldi. Hijrat islom tarixida juda katta ahamiyatga ega. Musulmon taqvimi ham hijrat voqeasidan boshlab hisoblanadi. Madinada musulmon jamoasi mustaqil ijtimoiy-siyosiy birlik sifatida shakllana boshladi. Madina davrida islomning diniy ta'limoti bilan bir qatorda jamiyatni tashkil etish masalalari ham rivojlandi. Turli qabila va guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, o'zaro majburiyatlarni belgilash, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash masalalariga e'tibor qaratildi. Madina jamiyatida musulmonlar bilan birga boshqa diniy jamoalar ham mavjud bo'lgan. Islom ta'limoti o'zining mazmuni va manbalari jihatidan murakkab hamda keng qamrovli diniy-falsafiy tizimdir. Uning markazida Allohning yagonaligiga ishonish, insonning yaratilishi, hayotning ma'nosi, axloqiy javobgarlik, oxirat, yaxshilik va yomonlik, adolat va rahm-shafqat kabi masalalar turadi. Islom ta'limotining asosiy manbalari Qur'oni karim va sunnat hisoblanadi. Fiqh va aqida masalalarining rivojlanishida ijmo, qiyos va boshqa uslubiy yondashuvlar ham muhim o'rin egallagan. Qur'oni karim islom dinining eng muqaddas manbasi hisoblanadi. Musulmon e'tiqodiga ko'ra, Qur'on Allohning kalomi bo'lib, Muhammad (s.a.v.)ga vahiy orqali nozil qilingan. Qur'on musulmonlar uchun e'tiqod, ibodat, axloq va ijtimoiy hayotga oid muhim ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Unda insonning Alloh bilan munosabati, ota-ona hurmati, yetim va kambag'allarga yordam, halollik, adolat, sabr, shukr va kechirimlilik kabi masalalar keng yoritilgan. Qur'onning muhim jihatlaridan biri uning insonni tafakkur qilishga undashidir. Unda tabiat, inson, tarix va jamiyat haqida fikr yuritishga chaqiruvchi ko'plab mazmunlar mavjud. Shu sababli musulmon tafakkurida ilm olish va borliqni anglash masalalari juda muhim o'rin egallagan. Keyinchalik musulmon olimlarining matematika, astronomiya, tibbiyot, geografiya, falsafa va boshqa fanlarga katta e'tibor qaratishida diniy va intellektual muhitning ham ta'siri bo'lgan. Sunnat Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari, amallari va ma'qullagan ishlarini anglatadi. Hadislar esa payg'ambar faoliyati va so'zlari haqidagi rivoyatlarni o'z ichiga oladi. Hadis ilmi

musulmon olimlari tomonidan juda murakkab ilmiy usullar asosida rivojlantirilgan. Roviylarning hayoti, ishonchliligi, rivoyat zanjiri va matnning xususiyatlari o'rganilgan. Movarounnahr hududi hadis ilmi rivojida juda katta o'rin tutadi. Ayniqsa Imom Buxoriy nomi butun islom olamida mashhurdir. Uning "Al-Jome' as-Sahih" asari hadis ilmining eng mashhur manbalaridan biri hisoblanadi. Imom Termiziy, Imom Dorimiy kabi muhaddislarning ham ilmiy merosi islom madaniyatining rivojiga katta hissa qo'shgan.

Islom aqidasining markazida tavhid tushunchasi turadi. Tavhid Allohning yagona ekanligini tan olishni bildiradi. Islom ta'limotida Alloh yagona yaratuvchi, mutlaq qudrat va hukm egasi sifatida talqin qilinadi. Tavhid insonni faqat Allohga ibodat qilishga va boshqa mavjudotlarni ilohiy darajaga ko'tarmaslikka chaqiradi. Islom aqidasida farishtalarga, payg'ambarlarga, ilohiy kitoblarga, qiyomat kuniga va taqdirga ishonish kabi masalalar ham muhim hisoblanadi. Ushbu e'tiqod asoslari insonning dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Inson hayoti faqat moddiy mavjudlik bilan chegaralanmaydi, balki uning axloqiy harakatlari va ma'naviy mas'uliyati ham mavjud degan qarash ilgari suriladi. Islom ta'limotida ibodatlar ham muhim o'rin egallaydi. Namoz, ro'za, zakot va haj kabi amallar musulmonlarning diniy hayotining asosiy ko'rinishlaridan hisoblanadi. Ularning har biri nafaqat ibodat, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham talqin qilinadi. Namoz intizom va ruhiy poklanishga, ro'za sabr va o'zini boshqarishga, zakot saxovat va ijtimoiy mas'uliyatga, haj esa musulmonlar o'rtasidagi birlik va tenglik g'oyasiga xizmat qiladi.

Islom axloqining asosiy tushunchalari orasida halollik alohida o'rin tutadi. Halol mehnat qilish, birovning haqiga xiyonat qilmaslik, savdoda aldamaslik, yolg'on gapirmaslik, va'daga vafo qilish islom axloqining muhim tamoyillaridir. Insonning boshqalarga bo'lgan munosabati uning ma'naviy kamolotini belgilovchi mezonlardan biri sifatida qaraladi. Ota-onaga hurmat islom axloqining muhim qoidalaridan biridir. Farzand ota-onasiga yaxshilik qilishi, ularning mehnatini qadrlashi va ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, qarindoshlik rishtalarini saqlash, qo'shnilarga yaxshilik qilish, yetim va muhtojlarga yordam berish kabi fazilatlar ham targ'ib qilinadi.

Umuman olganda, islom dini VII asrda Arabiston yarimorolida shakllangan bo'lsa-da, uning tarixiy ta'siri butun dunyo miqyosida namoyon bo'ldi. Qur'on va sunnat asosida

shakllangan diniy ta'limot keyinchalik aqida, fiqh, hadis, tafsir, kalom, tasavvuf va falsafa kabi ilmiy yo'nalishlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi. Markaziy Osiyo esa ushbu jarayonning eng muhim markazlaridan biriga aylandi. Hanafiylik va moturidiylikning rivojlanishi, hadis ilmining yuksalishi, falsafa va tabiiy fanlarning taraqqiy etishi mintaqaning islom sivilizatsiyasidagi o'rnini yanada mustahkamladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Moturidiy merosi, hanafiy fiqhining tarixiy taraqqiyoti va Markaziy Osiyodagi islomiy ilmiy an'analar alohida tadqiqot mavzusi sifatida o'rganilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimova M., Turdiyeva D., Najmiddinov J. Dinshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, 2024.

2. Uvatov U. Imom al-Moturidiy va uning ta'limoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

3. Mansur A. Al-Moturidiy ta'limoti. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 2003.

4. Abdulaziz Mansur. Aqoid matnlari. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2006.

5. Razzoqov Y. H. Hanafiy fiqhi borasidagi mo'tabar manbalar: ilmiy tahlil va tarixiy nazar. – Toshkent, 2025.